

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Coronavirus, distansundervisning och utvärdering av svensk statsvetenskap

av Katarina Roos

DEMOKRATISKA RÄTTIGHETER OCH DISTANSUNDERVISNING I CORONAVIRUSETS SPÅR

Vi har den tveksamma förmånen att få uppleva någonting som få av oss upplevt tidigare, en fullskalig pandemi. Smittskyddsexpertisen har länge varnat för att det inte är frågan om, utan när en sådan skulle inträffa. När är nu. Fienden är så liten att den inte går att urskilja med blotta ögat, men den orsakar mänskligt lidande och får sociala, samhällsliga och ekonomiska konsekvenser som i dagsläget är svåröverskådliga. För några månader sedan visste de flesta av oss inte ens vad ett coronavirus är och begreppet covid-19 saknade mening. Det var då, innan alla nyhetsflöden fylldes med uppdateringar om antalet smittade, intensivvårdade och döda.

Spridningen av coronaviruset har fått världsekonomin och hela samhällen i kraftig gunning. I land efter land har människors rörlighet begränsats och gränser har stängts. På mycket kort tid har stora inskränkningar i demokratiska fri- och rättigheter gjorts. Något som väckte stor uppmärksamhet var när norska Stortinget röstade igenom en undantagslag som i praktiken, åtminstone tillfälligt, flyttade över lagstiftningsmakten från Stortinget till den norska regeringen. Den motiverades med att ge regeringen större handlingsutrymme att snabbt fatta beslut för att begränsa effekterna av coronaviruset.

I flera länder har undantagstillstånd införts. Många länder har infört begränsningar för hur många människor som får samlas på en plats, vilket kränker mötesfriheten. När coronaviruset började spridas i Kina spreds bilder på hur en auktoritär stat kränkte medborgares fri- och rättigheter genom att hospitalisera och låsa in människor i sina hem för att undvika smittspridning. Nu fylls flöden av bilder från demokratiska länder, som inte bara visar folktomma gator och miljöer, utan också hur beväpnad polis och militär patrullerar gator och torg för att säkerställa regelefterlevnad. Redan före pandemin fanns många indikatorer på att demokratin försvagats i många av världens länder, och nu finns också en betydande risk för att auktoritära ledare utnyttjar den uppkomna situationen. Tillfälliga inskränkningar i medborgerliga fri- och rättigheter riskerar att bli permanentade.

För oss som lärare och forskare vid svenska lärosäten har pandemin också fått påtagliga konsekvenser. Den 17 mars 2020 rekommenderade regeringen alla universitet och högskolor att övergå till distansundervisning. Rekommendationen gällde från och med den 18 mars, alltså dagen därpå. Det var visserligen en rekommendation, men vem hade vågat trotsa en sådan under rådande omständigheter? I skrivande stund ekar därför hörsalar, labb och arbetsrum tomma. Undervisning och lärandeaktiviteter ska istället organiseras via digitala kanaler och såväl studenter som anställda sitter hemma vid köksbord och skrivbord. Det ställer stora krav på lärare att hitta alternativa arbets- och examinationsformer och på studenter förmåga att kunna förändra sitt lärande. I de fall där undervisningen skulle ha bedrivits

i en traditionell undervisningslokal, borde omställningen – åtminstone i teorin – kunna gå relativt enkelt. Svårigheterna är mer påtagliga när undervisningen skulle ha ägt rum i laboratorium, gymnasal, verkstad eller ute i fält eller förlagd till en arbetsplats. Trots att många lärosäten tillhandahåller bra och relevanta resurser och utbildningar i distans- och fjärrundervisning, så kommer det att vara svårt att upprätthålla kvaliteten.

Även forskning påverkas och en påtaglig konsekvens är inställda forskningskonferenser. Stängda gränser försvårar samarbete mellan forskare och forskargrupper. Inplanerade datainsamlingar som kräver resande och/eller mänskliga möten kan komma att bli svåra – eller kanske till och med omöjliga – att genomföra. I många fall är de praktiska hindren alltför många. I andra fall handlar det om etiska överväganden och en balansgång mellan samhällsnytta och risken för att bidra till smittspridning. Inom statsvetenskap bedriver många forskning som på olika sätt riktar sig mot eller berör centrala aktörer inom politik och förvaltning på olika nivåer, och då väcks också forskningsetiska frågor om riktigheten i att belasta dessa funktioner ytterligare i en redan ansträngd situation. Särskilt påtagliga konsekvenser kan detta komma att få för doktorander, som har stark press att genomföra forskarutbildningen inom givna tidsramar. Även inplanerade frågeundersökningar kan komma att beröras. Påverkar den pågående pandemin svarsfrekvensen och påverkar den hur respondenter och informanter svarar på frågorna? Vad händer till exempel med mätningar av partisympatier, politiska attityder och mellanmänsklig tillit, och hur påverkar det jämförelser över tid?

I inledningen av den akuta krisen råder en viss typ av handlingslogik. Fokus blir att hantera och hitta pragmatiska lösningar på problem varefter de uppstår. Det finns en välvilja hos många olika aktörer att på lika sätt ta initiativ till att motverka eller hantera effekter av pandemin. En av de stora aktörerna som samlar ett mycket stort antal förlag gjorde till

exempel samtliga sina e-böcker fullt tillgängliga, då många universitet världen över gick till distansundervisning. För studenter och universitetsanställda blir tidigare begränsade digitala resurser nu öppna. Vackert så (och kanske också strategiskt eftersom många vill behålla nya vanor när tillvaron återgår till det nya normala). I den inledande fasen är också acceptansen för undantag från regler och avvikelser från rutiner hög. Men vad händer i efterdyningarna av pandemin, när samhället så småningom börjar att återgå till ett (kanske delvis nytt) normalläge? Hur har studenternas lärande påverkats av distansundervisningen och hur ska återgången till traditionella undervisningsformer göras? Kommer det att vara möjligt att ansöka om förlängd dispositionstid av beviljade forskningsmedel på grund av att datainsamling inte varit möjlig att genomföra? Det kan förvisso betraktas som i-landsproblem givet nuläget, men det finns ändå anledning att blicka framåt.

Det finns anledning att känna oro, inte bara för virusets direkta konsekvenser, utan också för vad det riskerar att göra med det demokratiska, öppna samhället. Social distansering i kombination med ökad rädsla riskerar att urholka människors empati och solidaritet om detta blir ett långvarigt tillstånd. Samtidigt öppnas också möjligheter för eftertanke och reflektion när konferenser och resor ställs in och när tempot i en annars så hektisk tillvaro kanske stannar upp något.

VAD KÄNNETECKNAR STATSVETENSKAPLIG FORSKNING AV HÖG KVALITET OCH SOM HAR STOR BETYDELSE?

Det är inte bara coronaviruset som sprider sig i dessa dagar. Under de senaste decennierna har en utvärderingsbacill dragit fram genom offentlig förvaltning. Utvärdering och granskning har blivit centrala styrmedel i spåren av NPM. Återkommande utvärderingar av utbildning inom universitet och högskola har blivit vardag, men nu har turen också kommit till forskningspolitikens område. Statsvetenskap har av Vetenskapsrådet valts ut för

en pilotutvärdering som pågår under perioden 2020–2021.

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) gör fyra typer av granskningar av högskoleutbildning, utbildningsutvärderingar, tematiska utvärderingar, prövningar av examenstillstånd samt granskningar av lärosätenas kvalitetssäkringsarbete. Något nationellt system för kvalitetssäkring av forskning har dock inte funnits utan ansvaret ligger huvudsakligen på lärosätena själva. Regeringen har gett Vetenskapsrådet i uppdrag att utarbeta ett sådant system. Redan 2014 presenterades ett sådant, FOKUS – Forskningskvalitetsutvärdering i Sverige, som bland annat innehöll en modell för hur utvärderingsresultat skulle kunna påverka resursfördelning. Den föreslagna modellen blev dock mycket kritiserad och förpassades till papperskorgen. Vetenskapsrådet har nu utarbetat en modell för ”nationella utvärderingar av forskningens kvalitet och betydelse inom olika forskningsämnen”. I den information som Vetenskapsrådet (Dnr. 3.2-2018-00113) utarbetat framgår att syftet med utvärderingen är att ge en bild av den sammantagna forskningen inom ett visst forskningsämne. Det primära syftet är alltså inte att utvärdera eller jämföra enskilda lärosätens forskning. Det understryks dock att utvärderingen kan användas för att jämföra den egna forskningen mot den nationella bilden. Resultaten från utvärdering ska kunna användas för att ”... lyfta fram såväl styrkor som svagheter och kunna utgöra underlag för utvecklingsinitiativ för att stärka svensk forskning som kan vidtas av olika relevanta aktörer på olika nivåer, som lärosäten, regering och finansärer”. Vad det betyder mer konkret är höljt i dunkel. Det skulle kunna betyda publicering av slutrapporter, som symboliskt samlas på hög utan att det leder till några konkreta åtgärder. Men det skulle också kunna betyda att resultaten får verklig betydelse för forskningspolitiken, för finansieringssystemet och resurstilldelningen.

En internationell panel av forskare ska göra en sammanvägd bedömning av forskningens

kvalitet samt forskningens betydelse med hjälp av en femgradig skala. Det är statsvetenskaplig forskning vid fjorton lärosäten som ingår i den pågående pilotutvärderingen: Försvarshögskolan, Göteborgs universitet, Karlstads universitet, Linköpings universitet, Linnéuniversitetet, Luleå tekniska universitet, Lunds universitet, Malmö universitet, Mittuniversitetet, Stockholms universitet, Södertörns högskola, Umeå universitet, Uppsala universitet samt Örebro universitet.

Efter det misslyckade försöket med att lansera en nationell utvärderingsmodell 2014, utlovade Vetenskapsrådet denna gång att den nya modellen ska innebära en ”minimal arbetsinsats för lärosätena”. Därför ska Vetenskapsrådet plocka fram alla underlag som expertpanelen behöver för att utvärdera ”den vetenskapliga produktionens kvalitet”. När det gäller bedömning av forskningens betydelse ska lärosätena välja ut exempel på upp emot fem fallstudier, som visar på forskningens betydelse i form av ”goda, lärorika exempel för utveckling och lärande”. Lärosätet ska identifiera ett antal relevanta fallstudier och beskriva dessa med hjälp av en specificerad mall samt beskriva den samlade forskning och de tillvägagångssätt som lett fram till respektive fallstudie.

Knäcktfrågan är hur *betydelse* eller *genomslag* ska tolkas? I instruktionerna skriver Vetenskapsrådet att det i fallbeskrivningen ska framgå ”vad det är som har inträffat av betydelse för samhället i vidare mening, vem eller vad det är som har gynnats eller påverkats”. Till detta ska också referenser, personer eller dokumentation, bifogas som kan ”bekräfta fallet”. Något eller någon ska alltså ha påverkats på något sätt av fallstudien och den påverkan ska också kunna bevisas. Svepande formuleringar om att studien bidragit till ökad kunskap kommer alltså inte att vara nöjaktiga. Det krävs i så fall en övertygande beskrivning av hur den ökade kunskapen lett till observerbara resultat. Det är tydligt att Vetenskapsrådet hämtat inspiration från länder som Storbritannien och

Nederländerna som tillämpar liknande utvärderingssystem. Senast var det Norges forskningsråd som gjorde en nationell utvärdering av samfunnsforskning.

Ett av Vetenskapsrådets uttalade mål var att modellen inte ska belasta lärosätena. Det är troligen en viktig anledning till att Vetenskapsrådet sammanställer allt underlag som expertpanelen ska använda för att bedöma kvalitet. Föga förvånande är det databaser som ska användas för att identifiera relevanta vetenskapliga produkter som kan användas i utvärderingen. Som Vetenskapsrådet också påpekar, är samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning underrepresenterad i dessa databaser. Dessutom omfattar de i regel enbart vetenskapliga artiklar, vilket resulterar i att böcker och texter på svenska sorteras bort. Att enbart använda bibliometriska data är således inte en framkomlig väg. Utvärdering av kvalitet kommer därför i huvudsak att göras utifrån en kvalitativ läsning av ett antal slumpmässigt utvalda publikationer i statsvetenskap.

Om de svenska lärosätena befriats från arbetsbörda så har den internationella panelen fått desto mer att göra. Det framgår tydligt att Vetenskapsrådet vill röra sig bort från kvantitativa mått på kvalitet till mer kvalitativa aspekter, vilket kräver noggrann läsning. Varje vetenskaplig text ska läsas av två granskare som bedömer aspekter såsom betydelse för forskningsfältet, nytänkande och originalitet samt vetenskaplig tillförlitlighet.

Att Vetenskapsrådet som finansier utvecklar utvärderingsmodeller för att utvärdera hur resurserna använts eller för att utvärdera specifika forskningsprogram ter sig rimligt. Likaså att staten utvecklar ett system för att utvärdera de nationella forskningspolitiska målen. Men varför behövs egentligen en modell för nationell utvärdering av ett forskningsämne? Det kan onekligen tolkas som ett underkännande för de inomvetenskapliga systemen för kvalitetsgranskning. Hur ska sedan resultaten från en nationell utvärdering av ett forskningsämne användas? Hela

utvärderingsmodellen bygger på att det går att teckna *en* bild av ett forskningsämne, men i själva verket är det ett fragmentiserat forskningslandskap som rymmer stor variation. Ska slutsatserna leda till förändrad resursfördelning eller att en större del av den framtida forskningsfinansieringen ska utgöras av riktade forskningssatsningar, riskerar det att leda till ytterligare inskränkningar på den fria forskningen.

Det ska bli intressant att se hur den internationella panelen gör den sammanvägda bedömningen mellan forskningens *kvalitet* och *betydelse* för samhället. Det är inte självklart om och i så fall hur dessa värden kompletterar eller förstärker varandra. Forskningens kvalitet kommer huvudsakligen att bedömas utifrån vetenskapliga artiklar i internationella tidskrifter medan forskningens betydelse ska bedömas utifrån fallstudierna. De separata analyserna ska sedan smältas samman till en nationell bild av statsvetenskaplig forskning i Sverige.

Något som hela den här utvärderingskarusellen avspeglar, är den instrumentella syn på forskning och kunskap som råder i dagens mäta-och-väga-samhälle. Vetenskapsrådet menar visserligen att kvalitet måste bedömas utifrån just *kvalitativa* bedömningar av vetenskapliga publikationer. Samtidigt måste samhällsnyttan i fallstudierna kunna manifesteras i mätbara effekter, effekter som dessutom måste kunna styrkas genom någon form av dokumentation eller vittnesmål. Det räcker med andra ord inte, att någon känner sig lite klokare efter att ha tagit del av forskning.

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se